

KUML 19
70
FOR P.V.GLOB

KUML

KUML

ÅRBOG FOR JYSK ARKÆOLOGISK SELSKAB

1970

With Summaries in English

Mit deutschen Zusammenfassungen

JYSK ARKÆOLOGISK SELSKAB SATTE DETTE KUML FOR

P. V. GLOB

PÅ 60 ÅRS DAGEN DEN 20. FEBRUAR 1971

I KOMMISSION HOS
GYLDENDALSKE BOGHANDEL
NORDISK FORLAG
KØBENHAVN

1971

Omslag:
P. V. Glob:
Jysk Tordenvej

Redaktion:
POUL KJÆRUM

Copyright 1971
by
Jysk Arkæologisk Selskab
JSBN 8700 22971 7

Printed in Denmark
by
Jysk Centraltrykkeri A/S

INDHOLD/CONTENTS

<i>Peter Seeberg</i> : Det frie felt. P. V. Glob og de danske provinsmuseer	9
A clear field. P. V. Glob and the Danish provincial museums	
<i>Klaus Ferdinand</i> : Etnografien på Moesgårdmuseet	13
The ethnographical collections at Moesgård	
<i>Hellmuth Andersen</i> og <i>Ole Klindt-Jensen</i> : Hesselbjerg. En gravplads fra vikingetid	31
Ein wikingerezeitliches Gräberfeld	
<i>Tage E. Christiansen</i> : Træningslejr eller tvangsborg	43
Training-camp or garrison-fort	
<i>Kristján Eldjárn</i> : En tau-stav fra Island	65
A Tau crosier from Iceland	
<i>Knud J. Krogh</i> : Den norske stavkirke	83
The Norwegian stave-church	
<i>Aslak Liestøl</i> : En uartig historisk runeinskrift	91
A historic runic inscription from Bergen	
<i>Jytte Lavrsen</i> : Brandstrup. Nye billeder af et gammelt fund	99
Brandstrup – new illustrations to an old find	
<i>Peter Riismøller</i> : Pottemageren i Pederstræde	109
The potter of Pederstræde	
<i>Erling Albrechtsen</i> : Den ældre jernalders bebyggelse på Fyn	123
Early Iron Age settlement on Funen	
<i>C. J. Becker</i> : De gådefulde lerblokke fra ældre jernalder	145
Die rätselhaften Tonblöcke aus der älteren Eisenzeit	
<i>Hans Neumann</i> : Et dødehus fra Enderupskov	157
Ein Totenhaus von Enderupskov	
<i>Erling Johansen</i> : Med hevet hånd	171
The raised hand	
<i>Mats P. Malmer</i> : Bronsristningar	189
Bronze engravings	
<i>Sverre Marstrander</i> : Et magisk fangstlokkemiddel	211
A magical hunting charm	
<i>C. A. Moberg</i> : Regional och global syn på hällristningar	223
Research in rock carving	
<i>Povl Simonsen</i> : Sydskandinavisk i Nordskandinavien	233
South-Scandinavian petroglyphic art in northern Scandinavia	
<i>Holger Friis</i> : Flinthugningspladsen ved Studeli klit	243
A Neolithic bivouac at Studeli klit	
<i>Hans Jørgen Madsen</i> : To dobbeltgrave fra jysk enkeltgravskultur	249
Two double graves from the Jutland Battle-axe Culture	
<i>Bent Sylvest</i> : Dolktidsgrav med ravsmykker	261
Late Neolithic grave with amber pendants	
<i>Anders Hagen</i> : Om arkeologiens kulturbegreb	267
On cultural conceptions in archaeology	
<i>Hans Helbæk</i> : Da rugen kom til Danmark	279
The arrival of rye in Denmark	
<i>Ulrik Møhl</i> : Fangstdyrene ved de danske strande	297
Seal and whale hunting on the Danish coasts	
<i>J. Troels-Smith</i> : Naturvidenskabelig datering	331
<i>T. G. Bibby</i> : »... efter Dilmun norm«	345
»... according to the standard of Dilmun«	
<i>Karen Frifelt</i> : Jamdat Nasr fund fra Oman	355
Jamdat Nasr finds in the Oman	
<i>Peder Mortensen</i> : Om Barbartemplets datering	385
On the date of the temple at Barbar in Bahrain	

OM ARKEOLOGIENS KULTURBEGREP

Av Anders Hagen

Det er ofte sagt at arkeologens oppgave er å rekonstruere kulturforhold i eldre tid. Noen rekonstruksjon i egentlig forstand kan det imidlertid aldri bli tale om. Det materialet som er etterlatt oss, vil alltid være så fragmentarisk at det kun kan bli tale om *konstruksjoner*. Datamengden kan imidlertid som regel gi grunnlag for flere konstruksjoner – f. e. av forhold i Danmarks tidligste neolitikum, eller i Norges romertid. Mellom flere aktuelle konstruksjoner kan det i beste fall bli sannsynliggjort at én ligger den forhistoriske virkelighet nærmere enn de andre.

Ønsket om å gjøre de arkeologiske konstruksjoner »meningsfylte« – ikke minst nasjonalhistorisk, har ofte ført til at man har utnyttet det foreliggende datamateriale til å bygge opp en bestemt kulturhistorisk »modell« som nok kan være merkverdig og interessant, men som også har lite med virkeligheten å gjøre. Klarest kommer antagelig dette til uttrykk, der arkeologer har studert sitt materiale med sikte på å identifisere etniske grupper slik Kossina gjorde det, når han satte et bestemt likhetstegn mellom oldfunn, kultur, språk og folk, – hans mål og metoder lever enda i europeisk fornforskning – og mest dramatisk blir de arkeologiske konstruksjoner, der studiet av oldsaker ikke bare brukes til å identifisere forskjellige »folk«, men også til å kartlegge omfattende folkevandringer og omveltninger som antas å ha funnet sted. På bakgrunn av forestillinger som kunne være hentet fra nyere tiders krigshistorie, er distribusjonskart over arkeologiske enheter således blitt studert som om de skulle gjenspeile fremstøt av fiendtlige folkebevegelser – noen ganger rene »armeer« med opphav i fjerne og ukjente egne. Farlige »steinaldervikinger« – »Gropkeramikere« – antas således f. e. å ha krysset Skagerak og herjet i fredelige bygder i kraft av sine mer effektive buer. Horder av velvæpnede krigere – »Enkeltgravsfolkene« – tenkes også å ha brannskattet Norden omlag til samme tid, og slavebundet den gamle befolkning – »Jettestuefolket«.

Karakteristisk for variasjonsmulighetene i den arkeologiske tolkningsprosedyre er at det ikke mangler på divergerende konstruksjoner bygd på samme slags datamengde. F. e. er det med god grunn blitt hevdet at »Gropkeramikere« ikke har vært fremmede folk fra øst på rov langs nordiske strender, men tvert om lokale fangstfolk som har vært tvunget til å utnytte de marginalområder som mer dynamiske neolitiske bønder ikke hadde interesse av å bebygge (1). Det er også nylig fremsatt en påstand om at »Enkeltgravsfolkene« ikke har vært voldsomme krigere som har underkuet den gamle bonde-

befolkningen. Situasjonen kan nemlig ganske enkelt ha vært den omvendte, nemlig »at det gamle Jættestuefolk . . . – representerer en bofast og økonomisk sterk bondebefolkning, selv i de midt- og vestjydske egne. Ind imellem deres bygder lever grupper af fattige fårehyrder – det jydske enkeltgravsfolk« (2).

Det er lett å sitere lignende, ofte sterkt divergerende og gjerne suggerende fremstillinger, når arkeologer forsøker å lage kulturhistorie på grunnlag av sine datamengder. Mens selve materialbearbeidingen som regel er preget av grundighet, nøkternhet og kunnskap, blir trangen til å bygge dramatik og skjebnesvangre begivenheter inn i skildringen sterk, når syntesen skal konstrueres. Selv om oldtiden – også i Norden – selvsagt må ha vært preget av brytninger, folkebevegelser og sosiale motsetninger, og til tross for at det må være arkeologens egentlige mål å skrive »befolkningshistorie« i videste forstand, synes man å være bedre rustet til å samle inn data, gruppere data og tidsbestemme data, enn til å sette disse data inn i en sammenheng som er basert på noe mer enn løse analogier, nasjonalhistoriske oppfatninger, eller for den saks skyld, politiske overbevisninger. I alle fall har det ikke vært uvanlig å gripe til folkevandringer som forklaring på mer omfattende distribusjoner av materielle enheter, og erobringer som årsak til forandringer i bosetningsstruktur og sosialt mønster.

Arbeidet med å identifisere oldsaksgrupperinger med bestemte folk, forsøkene på å kartlegge befolkningsstrukturer i forhistorisk tid og trangen til å utforske fjerne folkevandringer, har gamle tradisjoner i europeisk forforskning – tradisjoner som det nok vil bli bygd videre på. Av og til er imidlertid fremstillingene blitt mer farvet enn materialet og metoder synes å kunne tillate. I slike tilfeller kan man nok forstå professor Åberg når han reagerte med å si at »En utomstående måste fråga sig, vad som inträffat i en forskning, vilken så förlorat kontinuitet och balans i sin utveckling, att dess utövare, från att hava varit kulturskildrare av den gamle skolans typ, övergått till en verksamhet i stil med dagspressens krigskorrespondenter« (3).

Det bør ikke herske tvil om at arkeologens endelige mål må være å skrive kulturhistorie. All den begavelse og energi som er lagt ned i å samle, gruppere og tidfeste arkeologiske data vil stort sett være spilt møye, hvis man ikke når frem til tolkningstrinnet. Selv om dette synes innlysende, er det like innlysende at den arkeologiske forskning har nådd uendelig lengre i å utvikle metoder til å studere kulturprodukter enn til å studere kultur. Dette til tross for at ordene kultur – og kulturer – synes å være de mest brukte og misbrukte i europeisk arkeologi. Det burde derfor være selvsagt, at arkeologene var like opptatt av å studere kulturteoretiske som teoretiske problemer vedrørende typologi og kronologi.

Siden arkeologien isolert sett ikke kan skape noen faglig begrunnet oppfatning av hvad kultur og samfunn er, må man systematisk søke faglig orien-

tering mot de disipliner som i særskilt grad har tatt kulturteoretiske problemer opp til drøftelse. På dette område synes den moderne etnografi/sosialantropologi å stå i sentrum. I alle fall burde det være mulig å få en mer kritisk og reflektert oppfatning av, hva som f. e. skal legges i det kulturbegrepet som vi møter i hver eneste arkeologiske avhandling av en viss størrelse.

I norsk forhistorisk forskning – som i europeisk arkeologi for øvrig – brukes kulturbegrepet på svært forskjellig måte. Kultur er således et ord man griper til uten å reflektere noe større over hva det innebærer. Så lenge det snakkes om »fangstkultur« og »redskapskultur« er vel ikke problemet sjenevende, men straks det brukes benevnelse som »flekkekultur« og »beinkultur« bør man utvilsomt finne frem til mer presise ord for det man mener. Stort er imidlertid problemet når kultur og kulturer brukes dels til å karakterisere større og mindre samlinger av oldsaker, for så bevisst eller ubevisst å sette likhetstegn mellom disse oldsaksgrupper og kulturer (gjerne også »folk«) i egentlig forstand.

I Norge opereres det med anslagsvis 15 »kulturer« bare innenfor steinalderen. I Danmark – der materialet er rikere – er tallet enda større, antagelig mellom 20 og 30. Tar vi de senere perioder med, må tallet økes. Karakteristisk er det således at det i en moderne oversikt over Sveriges forhistorie er nevnt 47 kulturer fra forhistorisk tid, som direkte eller indirekte har interesse for de lokale spørsmål.

Sett under ett, er ordet kultur hyppigst anvendt i de eldste fasene. De fleste »kulturer« har fått geografiske navn. Sedvanen har ofte vært, at når en arkeolog har gjort funn som han ikke uten videre har klart å plassere i annet kjent sammenligningsmateriale, har han laget en »kultur« og gitt den navn fra funnstedet. Kjent er f. e. i Norge Komsakultur, Fosnakultur og Nøstvetkultur.

Teknologiske særtrekk har også vært navnegivende. »Skiferkultur« og »kvarterkultur« er kjente begreper. Mest alminnelig har det likevel vært å bruke en spesiell oldsakstype som etikett. Her er det mye å velge mellom – f. e. »traktbegerkultur«, »gropkeramikkkultur«, »tekstileramikkkultur«, »båtøkskultur«, »stridsøkkskultur«. Betegnelser som dels går på tid, dels angir en bestemt standard, er også alminnelig brukt – f. e. mesolittiske kulturer, neolittiske kulturer, subneolittiske kulturer, bronsealderkultur osv . . .

Ikke bare har man vært lettsindig med å »skape« kulturer, men mange av disse »kulturer« er vanligvis gitt en stor spredning i tid og rom. Eksempel: – »Fosnakulturen« som gjenspeiler fangstfolks levevis i eldre steinalder har ifølge vanlig oppfatning en levetid på ca. 5000 år, og den er spredt over en minst 1500 km lang kyst. Den såkalte »gropkeramiske kultur« som stort sett er ment å omfatte spesielle grupper, vesentlig bestående av jegerfolk i yngre steinalder, har hatt en varighet på flere hundre år. Det er blitt hevdet at denne kultur har vært homogen over et ca. 3000 km langt kystområde, og at den dessuten har hatt utløpere både til innlandsområder og fjelltrakter. Det

kunne gies flere eksempler. Lignende makrokulturer er nemlig kjent overalt hvor arkeologi har vært drevet etter konvensjonelt mønster.

Ser vi nærmere på mange av disse små og store, døpte og konfirmerte »kulturer« vil vi oppdage, at det ofte dreier seg om løst sammenføyde funnenheter. På grunnlag av ett eller høyst noen få særtrekk som er felles f. e. for en del boplasser, graver eller distrikter, er »kulturer« blitt etablert (ofte er den aktuelle kultur blitt identifisert med en bestemt keramikk), og man har som en selvsagt ting trukket den slutning, at det må ha hersket kulturfellesskap eller kultursammenheng over tildels store områder (f. e. cirkumpolar kultur fra Norge til Amerika, og snorkeramisk kultur som omfatter betydelige områder av Europa). Videre har man mange ganger betraktet spredning av »typer« eller visse redskapselementer som bevis for homogenitet i »kulturer« over vidstrakte strøk med vekslende naturgrunnlag. F. e. har man etablert en gren av den eldste jordbrukskulturen i Nord-Europa, den såkalte »traktbe-gerkultur« også i deler av Øst-Norge, til tross for at denne »kulturens« viktigste kjennetegn, keramikken, så å si ikke har fått registrerbar innpass hos oss. Videre er det en kjensgjerning, at »skiferkulturen« som har en postulert spredning fra Varanger i nord til henimot Bergen i sør, vesentlig er bundet sammen på grunnlag av samme råstoffbruk og samme bearbeidings-teknikk, noen ganger også samme formpreg, når det gjelder piler, økser, kniver o. l.

Det samme gjelder den såkalte »gropkeramiske kultur«. Også her er det i første rekke noen meget få spesifikke teknologiske trekk som knytter funnene på Vestlandet og Hardangervidda sammen med tilsvarende i Danmark og Sverige.

Ser vi nærmere på arkeologenes bruk av begrepet kultur og studerer vi kritisk innholdet i mange av de kulturer man opererer med, er det som vi alt har sett, lett å peke på svakheter eller åpenbare urimeligheter. For det første forveksler arkeologene nesten alltid kultur med kulturprodukter. Arkeologisk sett dreier det seg som nevnt i virkeligheten om en gruppering eller oppregning av materielle trekk. For det andre har man verken i Norge eller i Norden for øvrig i noen større utstrekning drøftet de teoretiske muligheter, fornforskerne har til å arbeide med kulturer og ikke bare kulturytringer. Gutorm Gjessing har for ca. 20 år siden anklaget arkeologene i Norden for manglende vilje til å ta dette spørsmål opp til debatt. Viljen – muligens også evnen synes ikke å ha blitt vesentlig større med årene.

Et tredje nokså elementært, men likevel viktig moment dreier seg om definisjon. I nordisk fornforskning har således knapt noen brydd seg med å klargjøre, hva som skal legges i det kulturbegrepet man så lett-vint har brukt. Dette til tross for at allerede Montelius stilte spørsmålet om det var sammenheng mellom en arkeologisk kultur og det folk som skapte den. I alle fall kan det sies at man ofte uten å tenke større over det, har arbeidet med det som gjerne går under navnet »arkeologisk kultur«, og så uten videre har godtatt at denne »kultur« har hatt en etnisk motsvarighet, slik Kossina postulerte det

(traktbegerkultur = traktbegerfolk, gropekeramisk kultur = gropkeramisk folk, stridsøkskultur = stridsøksfolk = indeuropeisk språk o.s.v.).

Men hva er så denne »arkeologiske kultur«? Gjenspeiler den kultur i egentlig forstand, eller er den bare et ledd i mer eller mindre brukbare systemer for gruppering av arkeologiske enheter i kronologiske og typologiske sekvenser? Dette synes kanskje å være det viktigste spørsmål som kan stilles i den arkeologiske tolkningsprosedyre. Mange arkeologer har utvilsomt forvekslet kultur med epoke, og klassifikasjon av kultur er ofte blandet sammen med ordning av oldsaksgrupper i kronologiske faser. Mange vil likevel hevde at deres »arkeologiske kultur« er realiteter som gjenspeiler et system som har fungert i forhistorisk tid, og at f. e. Mats Malmers definisjon (FYND 1963) dekker den oppfatning de har av innholdet i begrepet – nemlig at »en kultur kan ikke defineras på annet sätt än genom upprekning av de til densamma hörande fornsakstyperna«. Den definisjon som Gordon Childe har gitt (Prehistoric Migration 1950) er vel også godtatt av mange nordiske fornforskere (selv om mange kanskje ikke kjenner den) nemlig at en arkeologisk kultur er en større enhet abstrahert fra typer – typer av leirkar, våpen, ornamentikk, graver o. l. og som opptrer assosiert. Det bør forøvrig føyes til at Childe mener man ikke kan isolere begrepet »arkeologisk kultur«. I og med at vi klassifiserer oldsaker, foretar vi en klassifisering av kulturelle enheter – i videste forstand samfunnsformer (Childe: Social Evolution 1963). Det bør også minnes om en definisjon på arkeologisk kultur som A. J. Brjussow (4) har gitt, og som er alminnelig brukt i sovjetisk fornforskning. Han oppfatter således en arkeologisk kultur som en samling av enheter som kan registreres over et sammenhengende og begrenset område. Disse må skrive seg fra et bestemt tidsrom, som regel flere hundre år, men sjeldent et tusenår eller mer. Det kreves stor likhet i typer av arbeidsredskaper, bruksartikler, våpen og ornamenter innen komplekset, og det forutsettes at typene endres med tiden på samme måte innen det aktuelle området.

Uansett hvilken definisjon vi velger på en »arkeologisk kultur« må vi sette visse krav til hva definisjonen skal dekke, og til hva vi ønsker å bruke vår klassifisering til. Vi må således kreve at arkeologene arbeider med et visst antall enheter (f. e. teknologiske trekk, gjenstandstyper, bosetningsformer, ervervstrekk, begravellesmåter o. l.) før begrepet kultur tas i bruk. Vi må videre kreve at de kartlagte og grupperte enheter stadig opptrer sammen – kanskje i et noe fleksibelt mønster – men innen et område (eller områder) av økologisk ensartet karakter, og innen samme avgrensede tidsrom. Vi må dessuten kreve at de systemer man finner fram til, og som man kaller kulturer, objektivt kan registreres, og at de enkelte systemer kan skilles fra hverandre.

Teoretisk sett kan det synes å være mulig å skille ut, ved hjelp av arkeologisk metodikk og materiale, forskjellige »store« kulturer. Enkelt kan det således være når man har å gjøre med f. e. såpass forskjellige teknologiske, ervervsmessige og åndelige kulturformer som bondekultur og fangstkultur –

fastboende og nomader – nordmenn og samer. Der hvor det har eksistert betydelige naturhindringer (uoverstigelige fjell, store havområder, mektige skoger, ørkener o. l.) synes det å være mulig at forskjellige kulturer på arkeologisk grunnlag kan skilles fra hverandre.

Langt verre er det selvsagt i områder hvor økologisk miljø og ervervsform stort sett er ensartet – især hvis det er vanskelig å trekke noen helt sikre teknologiske og kronologiske grenser i det foreliggende materiale. I slike tilfeller vil det ofte være en utpreget »glideskala« mellom de grupperinger – »kulturer« – arkeologene søker å ordne datamengden i. Dette er kanskje den vanligste situasjon en fornforsker står overfor – og usikkerheten vil være meget stor hvis det under slike forhold settes likhetstegn mellom arkeologiske datagrupperinger, kulturer og ikke minst etniske grupperinger.

Enten vi har for oss oldsaksgrupper som lett lar seg skille fra hverandre – geografisk og typologisk, eller vi har å gjøre med mindre kontrastrike grupperinger, blir problemet likevel markant, når man foretar klassifisering av kulturprodukter med sikte på å studere likhet eller forskjell mellom kulturgrupper som sådan. Siden dette spørsmål er så sentralt og feilslutningene ofte så åpenbare, må vi arbeide med større kritikk enn man vanligvis har gjort, når man ønsker å arbeide med et rent arkeologisk materiale, der siktepunktet er å klassifisere kultur i egentlig forstand. Ikke minst må vi kreve definisjoner av mer presis og omfattende art enn de man ubevisst eller bevisst har benyttet seg av i nordisk fornforskning. Som et minimumskrav må vi således som alt nevnt fordre, at et visst antall materielle trekk stadig opptrer sammen i samme økologiske kompleks og i samme tidsrom. Disse assosierte sett av trekk eller enheter, må kunne avgrenses fra andre tilsvarende assosierte arkeologiske enheter som eventuelt fins i samme tidsrom i såvel nær- som fjernområder. Desto flere objektivt registrerbare og assosierte trekk man arbeider med, desto større er berettigelsen til å bruke begrepet »arkeologisk kultur«.

Selv om man finner en brukbar definisjon, og til tross for om man setter strenge krav til bruken av begrepet »arkeologisk kultur«, står man likevel overfor en rekke spørsmål som det ikke er lett å gi noe svar på. For det første vil det lett bli et løst skjønn hvor mange trekk og hva slags trekk som skal være felles for at kulturbegrepet kan anvendes. For det andre vil skjønnet også lett bli løst når en skal trekke grenser mellom forskjellige arkeologiske kulturer. Elementer av samme slag vil lett opptre i flere »kulturer« – være felles ikke minst i grenseområder.

Et tredje spørsmål som nesten alltid vil trenge seg på, er hvordan en kronologisk avgrensning for en »arkeologisk kultur« eventuelt skal skje, når man vil prøve å identifisere den med kultur i egentlig forstand og ikke se på den utelukkende som en inndeling av oldsaker for praktisk bruk. Kultur vil nemlig aldri være statisk og det vil alltid være vanskelig å fastslå når selv en »arkeologisk kultur« oppstår og når den får sin avslutning, eller

hvor mange tidsepoker den kan ha passert uten at det er skapt en ny »kultur«. Siden problemet er så stort, synes det å være tryggest å bruke begrepet »arkeologisk kultur« for grupper med mange materielle fellestrekk, og som har en sterk avgrensing i tid og rom. »Makrokomplekser« som »Fosnakulturen«, »gropkeramikk-kulturen«, »traktbegekulturen« o.l. er i alle fall så store, geografisk og kronologisk, og fellestrekkene såpass få, at sikkerheten for en sammenheng mellom den arkeologiske gruppering og eventuelt tilsvarende kulturelle grupperinger blir minimale.

Det er ganske klart at arkeologene kan definere bedre hva de mener med kultur. Det er også sannsynlig at de kan bygge opp et system for inndeling av arkeologiske enheter i forskjellige grupper, der begrepet »arkeologisk kultur« kan forsvare sin plass. Når det gjelder å finne ut hva en kultur er i egentlig forstand, må arkeologene imidlertid vende seg til andre fag, først og fremst etnografi/sosialantropologi for å få hjelp. Sett under en større synsvinkel vil man da kunne fastslå, at »kultur er *summen* av kunnskaper og ferdigheter som karakteriserer en lokal befolkning«. Videre kan det være nyttig – ikke minst for nordiske arkeologer å bli minnet om at »kulturen består av ideer som gjennom en analyse kan abstraheres fra en serie materielle og sosiale ytringer«, og dessuten at »det må være innlysende at det er idéene og ikke enheter som spyd eller ekteskap som overføres fra en kultur til en annen« (5).

Sett på denne bakgrunn synes det å være klart at en rekke »kulturer« som arkeologene har »skapt« er *fragmenter* av den totale og egentlige kultur, og at man ofte har liten sikkerhet for at de fragmenter man føyer sammen til en arkeologisk kultur faller sammen med en bestemt lokal befolkning som har følt et bestemt kulturfellesskap. Selv når begrepet er snevret inn til kun å omfatte »arkeologisk kultur« har man derfor altfor ofte famlet i blinde.

Selv om man setter strengere krav til bruken av begrepet »arkeologisk kultur« og dermed krever en sterkere og mer sammensatt frekvens av assosierte typer, for at kravene skal oppfylles, bør man sanere en rekke av de »kulturer« som er etablert. Bruk av andre og mer nøytrale eller dekkende begreper må derfor ofte innføres. En slik sanering er imidlertid bare ett skritt på veien.

Lykkes man med bedre definisjoner og med en mer logisk klassifisering av arkeologisk materiale med sikte på å bedre begrepsapparatet, vil man likevel måtte innrømme at det er vanskelig for arkeologene å utforske kultur i egentlig forstand og ikke bare kulturprodukter, så lenge de forsker utelukkende på gjenstandsplanet. Det er således en kjensgjerning, at de fleste spor av kultur i egentlig forstand er ytterst forgjengelig og lite håndgripelig. Politiske systemer, religiøse forestillinger, ekteskapsregler og folks måte å tenke på – slike ting kan ikke bli gravet fram for å bli målt og gruppert med arkeologisk metodikk. Det er derfor vanskelig for arkeologen å fastslå at hans »kultur« gjenspeiler en kultur i egentlig forstand, når det er idé-

innholdet og ikke de materielle ting alene som gir kulturen dens virkelige karakter. Dertil kommer at vi kjenner etnologiske eksempler på at forskjellige kulturer kan ha visse gjenstandstyper (f. e. keramikk, våpen eller redskaper) felles. Dvs. at en og samme »arkeologiske kultur« kan omfatte mange kulturer. Dessuten fins det stadier av samme kultur som kan manifestere seg på vidt forskjellige måter og gjennom divergerende produkter. Med andre ord kan samme kultur avspeile seg som flere »arkeologiske kulturer«.

Selv om arkeologene må bruke kulturbegrepet med større kritikk og kunnskap, bør en likevel beholde retten til å arbeide med dette begrepet – såvel i innsnevret mening (arkeologisk kultur) som i egentlig forstand. En bedre definisjon og et finere klassifiseringssystem må imidlertid kreves for at såvel rangen »arkeologisk kultur« som kultur i egentlig forstand skal godkjennes, når en forsker fortrinsvis på gjenstandsplanet. Dessuten må det kreves at det er mest mulig av systemet og ikke de løse enheter som keramiske stiler, eller gravformer man studerer, samtidig som systemet må vurderes i sammenheng med naturgrunnlaget.

Når det gjelder muligheten til å identifisere arkeologisk materiale med kultur som sådan, er det fristende å være pessimist. Imidlertid er man under gode forhold ikke helt uten muligheter. Vi må således ha lov til å påstå at det arkeologen har til rådighet i virkeligheten er reflekser av den samlede kultur. Hustufter, graver, våpen, redskaper, potteskår, ornamentikk, måltidsrester, dyrkningsspor o.l. er ikke bare produkter av kultur, de representerer også ideene som ligger bak tingene, noe som bør gjøre det mulig for oss å oppdage og avsløre kulturell adferd. Visse strømninger i amerikansk arkeologi, i første rekke representert ved Gordon R. Willey og Philip Phillips (6) har krav på interesse i denne sammenheng. Man har således i de senere år vært sterkt opptatt av å utvikle teorier og metoder for å gjøre det mulig å studere og tolke et arkeologisk materiale så nyansert som mulig, slik at man ikke alt på primærstadiet i behandlingen låser seg fast i en ukritisk og sjablonmessig oppfatning av kulturbegrepet.

Av særskilt interesse i denne sammenheng er bl. a. at man primært søker å unngå de »store kulturer«. Målet er å studere arkeologiske enheter sterkt avgrenset og enhetens levetid må være så kort, at sikkerheten for kulturell homogenitet blir tilsvarende stor. I denne forbindelse opereres med begreper som »fase«, »tradisjon« og »horisont«.

Kort uttrykt kan man si at *fasen* er en kombinasjon av flere kulturelle trekk som er slike, at de representerer en enhetlig kultur på et bestemt sted til en gitt tid. Disse faser forutsettes inngående studert slik at de kan vurderes i forhold til andre faser.

Når disse er kongruente kan de tilsammen representere en større kulturell enhet. Når fasene skal studeres i forhold til andre faser i tid og rom, arbeides med begrepene *horisont* og *tradisjon*.

En arkeologisk horisont får vi, når et sett arkeologiske trekk knytter et

antall faser sammen innen et kort tidsrom. F. e. vil en hurtig spredning av en bestemt stil eller en særpregt keramikk på tvers av grenser og barrierer kunne knytte forskjellige faser sammen til en horisont.

Tradisjonsbegrepet går mer på tid enn på rom. Det anvendes når et kompleks av elementer skal studeres i et meget avgrenset område gjennom et lengre tidsrom. Kort uttrykt kan man således si, at en arkeologisk horisont er en tynn tradisjon med stor spredning, mens tradisjonen på sin side utgjøres av svært begrensede horisonter av lang levetid. Overført på norske forhold vil en lett kunne finne anvendelse for begrepene fase, horisont og tradisjon. Vi kan således rimeligvis hevde at det ikke har eksistert noen homogen gropkeramisk kultur, men en gropkeramisk horisont – et kompleks av faser som kan lenkes sammen til en horisont f. e. fra Øst-Norge til Vest-Norge. »Bindemidlet« vil være keramikken, visse pileformer, teknologiske særtrekk o. l. Som et ledd i denne horisonten får vi f. e. et boplassområde på Kråkerøy ved Fredrikstad (7).

Dette avgrensede og økologisk ensartete område er godt arkeologisk gransket, noe som viser at flere boplasser bygger på tradisjoner av en betydelig dybde i tid. Med andre ord vil tradisjonsbegrepet, slik det er definert ovenfor, kunne finne anvendelse her.

Flere eksempler kan uten videre antydes. Vi kunne således f. e. skifte ut etiketten »asbestkeramikkultur« med tradisjon- og horisontbegrepet. I stedet for en »kultur« med denne keramikken som særpreg, kan en kanskje lettere tenke seg en rekke »faser« med forskjellige »tradisjoner« spredt over Nordkalotten, og som til en gitt tid bindes sammen til »horisonter« ved spredningen av keramikformer med spesielle dekortyper.

Det kan også være grunn til å anta at fase-, horisont- og tradisjonsbegrepene kunne bli brukbare hjelpemidler hvis vi prøver å anvende dem også på materiale fra langt senere tider. Vi kan vel neppe si vi har hatt noen norsk felleskultur, f. e. i romersk jernalder. Derimot har vi utvilsomt hatt en rekke »faser« – avgrensede homogene enheter. Disse faser, f. e. i Rogaland, Trøndelag, Mjøstraktene og Østfold har dels vært tradisjonspreget på det lokale plan, dels klart horisontbetingete over store områder.

Hvorvidt fase-, tradisjons- og horisontbegrepene vil bli akseptert og alminnelig anvendt i nordisk arkeologi, er vanskelig å si. Under alle omstendigheter bør de teorier og den kritiske vurdering som ligger til grunn for disse og andre begreper, som er i bruk i amerikansk fornforskning, bli tatt opp til vurdering. I virkeligheten dreier det seg om et begrepsapparat, som kan danne grunnlaget for en teoretisk modell som kan anvendes, når man vil vurdere et arkeologisk materiale ikke bare som grupper av oldfunn, men som segmenter av virkelig kultur.

Et annet forsøk på å bygge opp et inndelingssystem som vil få interesse, er utført av den engelske arkeolog D. L. Clarke (8). Systemet har et lavere og

et høyere trinn. Det laveste omfatter de mest elementære trekk, som man kan finne i et arkeologisk materiale. Disse komponenter er særegenskaper enhver gjenstand er utstyrt med (attribute), gjenstandene eller funnene selv (artifacts) og de typer som et større funnmateriale kan klassifiseres i.

Videre hører begrepet funnkompleks (assemblage) hjemme på det lavere trinnet. Et funnkompleks er i seg selv ingen kultur. Det er en samling gjenstander og materielle rester som skriver seg fra samme tid, og som har utgjort et integrert utstyr eller en enhet. En boplass fra et kortvarig tidsrom, en grav med gravutstyr, en samling offergjenstander kan f. e. være en assemblage – et funnkompleks.

Det høyere trinn omfatter det som Clarke mener rommes i begrepene kultur, kulturgruppe og *teknokompleks*. Det er kanskje det siste av disse som byr på noe nytt i arkeologisk språk og begrepsapparat, men det vil også ha interesse å se hva Clark legger i de øvrige begrepene som danner viktige ledd i hans modell.

Når det gjelder begrepet *kultur*, definerer Clarke dette som »et sammensatt sett av spesielle og omfattende gjenstandstyper som danner flere grupper (assemblages) innen et avgrenset geografisk område«. Med andre ord dekker denne definisjonen det som tidligere er blitt kalt »arkeologisk kultur«. Med hensyn til kulturgruppe, så menes i Clarkes modell flere beslektede og parallelle kulturer som hver for seg karakteriseres gjennom sine assosierte enheter (assemblages). Kulturgrupper utgjør med andre ord et system av kulturer fra et bestemt tidsrom innen et vidstrakt, men sammenhengende geografisk område.

Teknokomplekset er det største ledd i Clarkes modell. Med teknokompleks menes et omfattende system av løst sammenføyde kulturgrupper, kulturer, funnkompleks og funnelementer. Teknokomplekset har en stor spredning i rom og tid og hører hjemme i et bestemt økosystem. Det lenkes således hovedsakelig sammen ved teknologiske, økonomiske og sosiologiske felles trekk. Det er for øvrig grunn til å feste seg ved at begrepet teknokompleks ikke utelukkende behøver å omfatte materielle enheter. Etniske og språklige grupper kan også under gitte betingelser klassifiseres i forskjellige teknokomplekser. Det ligger for øvrig i begrepets natur at det innen samme geografiske område kan være plass for mer enn ett teknokompleks. Især gjelder dette f. e. et økologisk sammensatt område som Skandinavia. Her vil enheter som er mer ensidig knyttet til fangst og fiske, naturlig gruppere seg i et annet teknokompleks enn enheter som har sikker forankring i jord- og februk.

Ved å gruppere materialet – enten det er lavere eller høyere enheter – i de aktuelle teknokomplekser, vil vi ha mulighet for å oppnå en brukbar systematisering. Snevre kronologiske avgrensninger faller således bort på dette trinn, heller ikke tvinges man til å »skape« diffuse »kulturer« for å gi de forskjellige enheter plass i det riktige teknokompleks, som jo er et konglo-

merat av enheter, som spenner over hele registrert – fra gjenstand til kulturgrupper.

Brukt i praksis vil begrepet teknokompleks føre til revurdering av visse innarbeidete oppfatninger. Godtar vi begrepet teknokompleks, vil f. e. benevnelser som cirkumpolar kultur, Komsakultur, skiferkultur, tekstilkeramisk kultur osv. falle vekk. I stedet vil vi finne at disse og andre påståtte »arkeologiske kulturer« er større eller mindre enheter i et bestemt teknokompleks. Ikke minst kan begrepet teknokompleks gi mulighet til en mer logisk tolkning av innholdet i de perioder, som har fått en misvisende kronologi og kulturell ramme ved bruken av benevnelsen bronsealder og jernalder. Dels vet vi og dels aner vi, at det i disse til sammen mer enn 2000 år lange tidsrom har eksistert svært sammensatte og kontrastrike grupper som ikke uten videre kan plasseres i samme »kultursekk« slik det ofte er gjort. Det er f. e. ikke samme teknologi, bosetningsform og levevis vi kjenner fra Nord-Norge og Sør-Norge i tidlig »jernalder«. Heller ikke er det arkeologiske materialet konformt i Rogaland og på kysten lenger nord i »bronsealder«. Forholdene i de store svenske skogtraktene i nord er også andre, arkeologisk og kulturelt sett, enn de har vært på de fruktbare bondebygdene ved Mälaren. Grovt sett har vi utvilsomt å gjøre med forskjellige teknokomplekser – komplekser som tildels har hatt sin plass innen ett og samme geografiske hovedområde.

Enten vi tar i bruk benevnelsen »tradisjon«, »horisont«, »teknokompleks« eller andre termer i våre forsøk på å bygge mer kompliserte arkeologiske konstruksjoner, vil selvsagt den »arkeologiske kultur« forsvare sin plass når den blir brukt på en klar avgrenset måte. Skal arkeologene make å forske noe annet enn kulturprodukter, må man imidlertid innse at studiet av kultur må tas like alvorlig som studiet av de produkter den aktuelle kultur har etterlatt seg. Gjør vi det, vil vi kanskje oppdage at våre konstruksjoner f. e. av enkelte store »homogene kulturer« (eller som det ofte hevdes »folk«) kun har eksistert i arkeologiske avhandlinger.

SUMMARY

On concept of culture in archaeology

The article is mainly dealing with the concept of culture which has been used and misused in Scandinavian archaeology. Based on a few and often arbitrary selected elements one has constructed »archaeological cultures«, extensive both in time and space. Thus it is questionable if »macrocomplexes« like the »Komsa culture« in Northern Norway and the »Battleaxe culture« on the Continent have been cultures in the real sense, at least if we with the concept »culture« mean something more than a grouping of material traits. It seems therefore to be of importance for the archaeologists – also in Scandinavia – in a greater extent than is usual, to learn from

ethnology/cultural anthropology, if we wish to discuss culture and not only products of culture.

If we want to get away from the »cultural straitjacket«, which Scandinavian archaeology gradually has put itself into, the article recommends the use of unit concepts like »phase«, »horizon«, »tradition« (Willey and Phillips), and »techno-complexes« (D. L. Clarke). If we succeed in grouping and explaining our archaeological data in the way these concepts allow, it seems to be possible to »clear away« several of the more doubtful »cultures«, which archaeologists the last 100 years have created.

After all maybe there have never existed a »Komsa culture«, a »Battleaxe culture«, or a »Pitted-ware culture«.

Anders Hagen
Universitetet i Bergen

NOTER

- 1) Mats P. Malmer: Gropkeramiksboplatsen Jonstorp RA. Antikvariskt Arkiv 36, Stockholm 1969.
- 2) C. J. Becker: Gådefulde jyske stenaldergrave. Nationalmuseets Arbejdsmark 1967 s. 30.
- 3) Nils Åberg: Nordisk befolkningshistoria under stenålderen. Kungl. Vitterhets och Antikvitets Akademiens Handlingar 70:1. Stockholm 1949.
- 4) Sitert hos A. J. Mongait: Archaeological Cultures and Ethnic. Soviet Anthropology and Archaeology, Vol. VII, hefte 1. 1968.
- 5) Fr. Barth: Kultur og Diffusjon, 1960.
- 6) Method and Theory in American Archaeology. 1967.
- 7) E. Johansen: Kråkerøys geologi og eldste historie. Kråkerøy bygdebok. Halden 1957.
- 8) D. L. Clarke: Analytical Archaeology, 1968.